

УДК 37.018.53 (477)

ПРОСВІТНИЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ В НЕДІЛЬНИХ ШКОЛАХ (60-ТІ РР. ХІХ СТ.)

Наталія Коляда

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
вул. Садова, 2, 20300 Умань Україна*

Розглянуто головні аспекти просвітницько-педагогічної діяльності студентської молоді України в недільних школах 60-х рр. ХІХ ст.: процеси заснування, створення навчальних посібників, залучення учнів до надбань національної культури та ін.

Ключові слова: просвітницька і педагогічна діяльність студентської молоді, недільні школи, зміст освіти, методи навчання і виховання, видавнича діяльність, національна культура.

В умовах розбудови державності, відродження культурних цінностей українського народу особливого значення набуває розвиток національної вищої школи, яка бере на себе основну відповідальність за якісну підготовку фахівців – майбутнього інтелектуального потенціалу країни. Значні можливості для вирішення багатьох актуальних проблем сучасної вищої освіти надасть розгляд функціонування вищих навчальних закладів – університетів – в історичному соціокультурному контексті. Тому цікавим у цьому плані є вивчення просвітницько-педагогічної діяльності студентської молоді 60-х рр. ХІХ ст., зокрема, в недільних школах України.

Діяльність студентської молоді України 60-х рр. ХІХ ст. в недільних школах викликала зацікавленість з боку педагогів, істориків, науковців минулого і сучасності, серед яких чільне місце посідають праці Я.Абрамова [1], Г.Жураківського [4], О.Кравченка, В.Білана [2] та ін. Відповідно до аналізу останніх публікацій, дослідження цієї проблеми започатковано в працях Л.Вовк [3], Н.Побірченко [6], С.Черкасової [9], С.Дмитренко. Однак більшість авторів висвітлює лише окремі аспекти діяльності студентів-„недільників” у контексті розвитку громадсько-просвітницького руху на теренах України. Мета нашого дослідження полягає у розкритті та узагальненні досвіду просвітницько-педагогічної діяльності українського студентства в недільних школах 60-х рр. ХІХ ст.: висвітленні процесів заснування, організації навчально-виховної роботи (визначенні змісту, форм та методів викладання), залучення учнів до надбань національної культури.

Підготовка до відкриття першої української недільної школи розпочалася ще в серпні 1859 р., коли на одному із засідань літературного гуртка (т. зв. студентських зібрань) студент V-го семестру історико-філологічного факультету Київського університету імені Св. Володимира Ф. Вороний вніс пропозицію про заснування у місті недільної школи. Після цього студенти звернулись із пропозицією – відкрити недільну школу у приміщенні Києво-Подільського повітового дворянського училища – до його штатного наглядача І.Слепушкіна, який 21 серпня дав письмове підтвердження своєї згоди [7, 5].

14 вересня 1859 р. до канцелярії попечителя Київського навчального округу М. Пирогова надійшло прохання від 17-ти студентів університету такого змісту: “Прагнучи надати хлопчикам тутешнього ремісничого класу (училища – Н.К.) засоби для першопочаткової освіти, ми, що нижче підписалися, покійно просимо Ваше Превосходительство дозволити нам відкрити у будинку Києво-Подільського Дворянського Училища дарову недільну і святкову школу” [7, 1]. Вже 19 вересня 1859 р. студенти вдруге подали на ім’я попечителя заяву-прохання, до якої додали письмові підтвердження про згоду професора П.Павлова взяти на себе керівництво недільною школою (за порадою М.Пирогова) та згоду студента Київської духовної академії священика В.Кузнєцова (від 15 жовтня 1859 р.) викладати Закон Божий. Ознайомившись із змістом вищеперахованих документів, М.Пирогов того ж дня дав згоду на відкриття недільної школи (написавши на заяві олівцем: “Пустити в хід”) [7, 1, 3-4].

Отримавши дозвіл попечителя, студенти одразу розіслали в майстерні оголошення та листи з інформацією про умови прийому до недільної школи (зазначивши, зокрема, що роки не будуть служити перешкодою і школу зможуть відвідувати навіть дорослі); І. Слепушкін та П. Павлов попередньо записували усіх бажаючих навчатися. Перше офіційне повідомлення про недільні школи з’явилося в газеті “Киевский телеграф” за 23 вересня 1859 р. Таким чином, 11 жовтня 1859 р. завдяки старанням української студентської молоді в Києві у приміщенні Подільського повітового дворянського училища (на розі Костянтинівської та Хоревої вулиць, 9/16) з’явилась перша в межах Російської імперії недільна школа [6, 17].

Успіх перших “недільників” став добрим прикладом для наслідування: вже 25 жовтня 1859 р. студенти Київського університету відкрили недільну школу в приміщенні приходського училища по вул. Жилянській – т. зв. Новостроєнську, а наприкінці жовтня 1860 р. – на Печерську. У них був намір заснувати ще один такий навчальний заклад на Новому Строєнні, однак вище духовенство не дало на це своєї згоди [2, 33].

Ініціативу студентської молоді у справі відкриття недільних шкіл підтримали жінки-освітянки. Так, завдяки старанням студентів та гімназистів

31 січня 1860 р. розпочала діяльність перша жіноча недільна школа, викладачами якої стали класні дами приватного жіночого пансіону пані Нельговської. Майже одночасно в Києві проходила підготовка до заснування ще двох, призначених для жінок, недільних шкіл, які мали бути відкриті у приміщеннях жіночої Фундуклеївської гімназії (6 листопада 1860 р.) та Подільського жіночого прихідського училища (11 листопада 1860 р.). Крім цього, студенти Київського університету звернулися до офіційного начальства з проханням дозволити їм проводити недільні бесіди для арештантів. Отже, недільну школу було відкрито ще й у приміщенні міської в'язниці [2, 33-34].

Протягом 1859 – 1862 рр. з ініціативи студентства розпочали діяльність п'ять недільних шкіл (чотири чоловічих та жіноча) у Харкові. Одна з чоловічих діяла при Харківському університеті, до складу організаторів та викладачів якої увійшли В.Гнилосиров, П. Лобко, В. Мова, А. Шиманов, М. Жученко та ін.

Приклад університетської молоді у справі заснування недільних шкіл підхопили учні середніх навчальних закладів України – гімназисти, які відкрили такі нетрадиційні народно-просвітницькі заклади у приміщеннях першої Київської чоловічої гімназії (8 жовтня 1860 р.), Немирівської та Кам'янець-Подільської гімназій Подільської губернії (1861 р.), Житомирської гімназії Волинської губернії (1861 р.), Полтавської чоловічої гімназії (24 квітня 1860 р.), Чернігівської гімназії (17 квітня 1860 р.), другої Одеської гімназії та ін. [2, 33-35].

Для студентства, яке становило ядро викладацького складу недільних шкіл (за даними П. Ширинського-Шихматова, з числа київських студентів було 9 розпорядників та 119 вчителів), організація недільного навчання, звичайно, була справою новою. Тому з метою теоретичного обґрунтування діяльності таких нетрадиційних навчальних закладів створювались об'єднання „недільників”. Зокрема, у Києві було організоване „Товариство недільних шкіл”, до складу якого увійшли студенти університету імені Св.Володимира – майбутні члени українських Громад [3, 41].

Студенти-викладачі з усією відповідальністю поставилися до організації педагогічного процесу недільних шкіл, вибору та розроблення навчальних програм і методик. Про це свідчить зміст укладеної ними програми, поданої разом із заявою-проханням 19 вересня 1859 р. до канцелярії попечителя Київського навчального округу: все було добре виважено, продумано й аргументовано. У педагогічній діяльності студенти-викладачі дотримувалися принципів гуманізації, демократизації, диференціації, індивідуалізації, наступності, наочності та ін., апробували та запроваджували прогресивні освітні методики, розроблені передовими педагогами сучасності – звукові методи навчання грамоти К.Ушинського,

В.Золотова, Горбинського, методи бесіди, пояснювального читання, “перепитування прочитаного”, вивчення читацьких інтересів учнів і т.д.

Недільні школи, як нетрадиційні навчальні заклади, другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. суттєво відрізнялися від державних шкіл та училищ. Навчання тут відбувалося один раз на тиждень (у неділю, суботу – для осіб єврейської національності – або святкові дні), в основному з 11-ої до 14-ої години (в різних школах по-різному). З метою задоволення навчальних потреб усіх учнів їх розділяли (диференціювали) відповідно до віку та рівня освітньої підготовки на групи, з яких формувались два класи – вищий (для тих, хто вмів читати) і нижчий (для тих, хто не вмів читати); нижчий клас ділився ще на два відділи (в перший зараховували зовсім неграмотних, а в другий – тих, хто хоч трохи був знайомий з механізмом читання). Таким чином, другий відділ нижчого класу був перехідним, а це забезпечувало дотримання принципу наступності у навчанні. Крім цього, залежно від кількості учителів, класи та відділи ділили ще на окремі навчальні групи (по три-сім осіб). Саме індивідуально-груповий підхід до побудови педагогічного процесу давав змогу студентам-викладачам не лише досягти гарних результатів (за умови мінімальної затрати часу) та сприяти різнобічному розвитку учнів, але й забезпечити розумне та морально-духовне єднання людей, щирість, любов і тепло сімейних взаємин [6, 22].

Виявом колективної творчості студентів-“недільників” були педагогічні ради (як кожної окремої школи, так і загальноміські) – періодичні зібрання викладачів, – які проводились з метою обміну досвідом та обговорення професійних та практично-шкільних питань, наприклад: про значення дисципліни, про виховний вплив школи, про переваги та недоліки методик викладання окремих предметів, про влаштування шкільних свят і т.п. До того ж, у багатьох недільних школах під час роботи педагогічних рад практикувалось таке нововведення, як представництво учнів, які користувалися правом не лише дорадчого, але й вирішального голосу.

Створюючи нову, громадсько-просвітницьку ідеологію, студенти-“недільники”, всупереч освітньому законодавству, працювали над удосконаленням навчальних програм. Окрім затвердженого переліку предметів, призначених для викладання (Закону Божого, російської і слов’янської грамоти, письма та арифметики), в багатьох недільних школах вивчали історію рідного краю, географію, хімію, біологію, народну медицину, іноземні мови, вивчати які виявили бажання самі учні. А ще студенти-“недільники” разом із передовою вітчизняною громадськістю відстоювали природне право кожного народу, в т.ч. й українського, – на освіту рідною мовою. До вирішення цієї проблеми у кожній окремій недільній школі підходили по-різному. Одні з них відразу перейшли до української мови навчання, тому й називали себе “українцями” (серед них –

вчителі Новостроєнської недільної школи); другі – т.зв. “космополіти” (вчителі Києво-Подільської недільної школи) – вчили обома мовами, оскільки вважали за неможливе обійтися відразу без російської мови; треті ж – “слов’янофіли” (вчителі Печерської школи) – викладали в основному російською мовою [6, 20].

Усвідомлюючи всю значущість піднятої проблеми, студенти-“недільники” добре розуміли, що перехід до викладання рідною мовою можливий за наявності відповідної навчально-методичної літератури. Підручники ж, видані Міністерством народної освіти та Синодом, зовсім не задовольняли методичних вимог діячів недільних шкіл. Тому викладачі самі бралися за перо з метою створення українських підручників, доступних для народу. У 1859 р. студенти Київського університету імені Св. Володимира підготували до друку “Азбуку” і “Хрестоматію”, складену з уривків творів українських письменників, та працювали над створенням підручників з арифметики, історії, географії та ін. Протягом наступних років студенти-“недільники” видали цілу серію української навчально-методичної літератури, зокрема, такої, як “Домашня наука” (у 2-х частинах – “Перші початки” (1860 р.) та “Вищі початки” (1861р.)), “Дещо про світ Божий” (1863 р.) К. Шейковського, “Арифметика (Щотниця)” (1862 р.) Д. Мороза. Однак ще більша кількість навчально-методичної літератури авторів-студентів взагалі не пройшла офіційної цензури, а саме: “Читанка”, “Вимова наша українська і потреба нашого орфографування”, “Мысли по поводу предстоящей реформы Министерства народного просвещения” А.Свидницького, “Грамматика” Г.Стрижевського, “Читанка” для народних шкіл, яку готувала група українських громадівців (колишніх студентів-“недільників”) під керівництвом М. Драгоманова.

Недільні школи стали своєрідним центром залучення дітей та дорослих до надбань української культури, історії, традицій, фольклору і т.п. Студенти власними силами створювали бібліотеки, в яких переважали твори вітчизняних письменників, організовували та проводили музично-театралізовані вистави, вечори, свята на честь ювілеїв відомих українських діячів, літературні читання, лекції з історії культури рідного народу і т.п. Саме недільні школи стали осередком поширення ідей національної самосвідомості та причетності до великого європейського народу – народу України.

Для матеріальної підтримки недільних шкіл студенти університету імені Св. Володимира організували публічну підписку, влаштували за невелику плату публічні читання, драматичні спектаклі і вечори та завдяки сприянню М.Пирогова отримали дозвіл генерал-губернатора на щорічні асигнування з міського бюджету у розмірі 150 карбованців сріблом [7, 41, 42, 46]. Зокрема, у драматичних спектаклях та літературних вечорах на користь

недільних шкіл разом із київськими студентами брали активну участь корифеї української сцени М.Кропивницький, М.Лисенко, М.Старицький та ін. Такі вечори культурно-освітнього спрямування також проводили студенти Харківського університету, учнівська молодь і представники педагогічної громадськості Полтави, Чернігова, Одеси та інших міст України [2, 38].

Саме “характеру особистостей” студентів-викладачів попечитель Київського навчального округу М.Пирогов приписував “швидкі та неочікувані успіхи” учнів-“недільників” [5, 395]. “Результати навчання в обох школах, – зазначав у журналі „Основа” автор педагогічного огляду діяльності Подільської та Новостроєнської недільних шкіл за перший навчальний рік, – були різючими; зі звітів видно, що учні за декілька уроків встигали засвоїти ґрунтовно те, що в інших, регламентованих школах, зазвичай, погано засвоюється за більший в чотири рази термін” [8, 90].

Саме завдяки і насамперед завдяки “характеру особистостей” студентів-викладачів, чії високі моральні, людські, громадянські якості були яскравим прикладом для наслідування, в недільних школах панувала особлива атмосфера відносин між учителем та учнем, основана на взаємоповазі, щирості, любові та гідності. До того ж, наслідуючи поради прогресивних педагогів сучасності, зокрема, М.Пирогова, студенти-“недільники” повністю відкидали фізичні покарання, оскільки були глибоко переконані в тому, що ніщо так згубно не впливає на душу людини, як страх, і, тим більше, страх фізичного покарання [6, 21].

Вирішуючи безліч нагальних проблем, які виникали в діяльності таких нетрадиційних освітніх закладів, студенти-„недільники” одночасно приділяли належну увагу питанням соціального плану. Справа в тому, що учнівський склад недільних шкіл був досить різноманітним щодо віку, національності, суспільного становища, роду занять, рівня освітньої підготовки і т.д. До того ж, кожен із цих настільки різних людей – особистість, яка потребувала особливого, індивідуального підходу. Тому саме від викладачів-“недільників” залежав не лише розумовий розвиток учня, але й рівень його соціалізації, тобто залучення до системи суспільних відносин та усвідомлення своєї рівноправності в суспільстві, адже переважна більшість учнів походили з т.зв. соціальних „низів”.

Впливова офіційна громадськість звинувачувала студентів-“недільників” у розповсюдженні протизаконних знань та антиурядовій пропаганді. Зокрема, на початку 1860 р. були арештовані члени Харківсько-Київського таємного товариства. В результаті виявлення фактів антиурядової пропаганди, що проводилася в недільних школах Києва та Харкова, студентів було вислано в різні віддалені губернії, де вони знову ж таки брались за організацію недільного навчання: М. Муравський – у Бірську та Оренбурзі, В. Португалов – у Казані, П. Єфименко – у Пермі та Катеринбурзі.

Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор кн. І.Васильчиков ще на початку 1860 р. розпочав відкриту кампанію проти діячів недільних шкіл, яка супроводжувалася цілим рядом адміністративних репресій. На ім'я попечителя Київського навчального округу М. Пирогова один за одним приходили листи від генерал-губернатора з вимогами посилення нагляду за студентами-„недільниками”. В одному з таких листів (від 13 грудня 1860 р.) кн. І. Васильчиков висунув низку звинувачень проти діячів недільних шкіл, навчання в яких, на його думку, не відповідає “видам уряду”: відсутній “нагляд за викладанням”, відкривається “можливість ухилитися від прийнятої системи навчання” і т.д. [4, 155]. Адміністративні репресії щодо студентів були черговим заходом у цілій системі відкритої кампанії царського офіціозу проти „недільників”. Результатом посилення нагляду з боку Міністерства народної освіти, Міністерства внутрішніх справ та духовного відомства стало повсюдне закриття недільних шкіл (відповідно до указу царя Олександра II від 10 червня 1862 р.) “до перетворення ... на нових основах” [Цит. за: 1, 61].

Після відродження громадсько-просвітницького руху „недільників” українська студентська молодь вже не відігравала провідної ролі в діяльності недільних шкіл, засновниками яких виступили земства, товариства поширення в народі грамотності, міські управи, різноманітні просвітницькі організації, об'єднання та приватні особи (до революції 1917 р. в Україні діяло 112 недільних шкіл [3, 35]). Однак діяльність у таких нетрадиційних навчальних закладах, безперечно, є значним надбанням студентства 60-х рр. XIX ст., оскільки саме недільні школи стали місцем апробації їхньої педагогічної майстерності та реалізації національно-просвітницьких планів.

У результаті проведеного нами історико-педагогічного дослідження було розкрито та узагальнено практичний внесок (визначено зміст, напрями, форми та методи роботи) студентської молоді України 60-х рр. XIX ст. у розвиток громадсько-освітнього руху на користь недільних шкіл, який є актуальним і для сьогодення. Тому однією із найважливіших перспектив подальших розвідок у цьому напрямку є пошуки шляхів творчого використання досвіду просвітницько-педагогічної діяльності українського студентства минулого в умовах роботи сучасної національної вищої школи.

1. *Абрамов Я.В.* Наши воскресные школы: Их прошлое и настоящее. СПб., 1900.
2. *Білан В.* Мережа недільних шкіл на Україні (1859-1862 рр.) /Архіви України. 1966. №5.
3. *Вовк Л.П.* Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості). К., 1997.

4. Жураковский Г.Е. Из истории просвещения в дореволюционной России. М., 1978.
5. Пирогов Н.И. О воскресных школах / Избр. пед. соч. М., 1953.
6. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття: У 2-х кн. Кн. 1: Київська громада. К., 2000.
7. Справа про відкриття недільних і святкових шкіл в Києві. ЦДІАУК, ф.707, оп.25, спр.352, арк..1-158.
8. Училища, образовавшие на Юге в последнее время // Основа. 1861. №6.
9. Черкасова С.О. Просвітницько-педагогічна діяльність студентських громадських організацій університетів України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: Харків, 2000.

**EDUCATIONAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITY OF THE UKRAINIAN
STUDENT YOUTH IN SUNDAY SCHOOLS
(THE SIXTIES OF THE XIX-th CENTURY).**

Natalya Kolyada

*Pavlo Tychyna State Pedagogical University of Uman',
Sadova Str., 2, UA – 20300 Uman', Ukraine.*

The author examines the main aspects of the educational and pedagogical activity of the Ukrainian student youth in Sunday schools in the 60-ies of the XIX th century: the organisation, the elaboration of manuals and textbooks, the involvement of students into learning the treasures of national culture etc.

Key words: educational and pedagogical activity Sunday schools, the curriculum of education, the methods of instruction and upbringing, publishing activity, national culture.

Стаття надійшла до редколегії 13.02.2003
Прийнята до друку 18.06.2003